

Балабан П. Ю.,

к.е.н., проф., завідувач кафедри комерційної діяльності та підприємництва, ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі", м. Полтава

Лісіца В. В.,

к.е.н., доц., доцент кафедри комерційної діяльності та підприємництва, ВНЗ Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі", м. Полтава

АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГІВЛІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. Розглядаються напрями активізації діяльності торгівлі в сільській місцевості, структурні зміни в сільській торгівлі у контексті трансформації роздрібної торгівлі й відродження села. Визначаються основні тенденції та проблеми розвитку сільських територій у цілому та сільської торгівлі, зокрема: фактори, що впливають на розвиток торгівлі на селі; аналізуються процеси деформації та скорочення матеріально-технічної бази сільської торгівлі; визначаються можливі напрями її активізації в умовах розвитку сільських територій. Зроблено висновок, що активізація сільської торгівлі повинна розглядатися складовою комплексного завдання розвитку сільських територій, що зорієнтоване на підвищення стандартів життя в селах України та їх багатofункціональний розвиток.

Ключові слова: торгівля, сільська місцевість, сільська торгівля, трансформація.

Balaban P.Y.,

Ph.D., Professor, Head of Department of Commercial Activity and Entrepreneurship, Higher Educational Establishment of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Poltava

Lisitsa V.V.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of Department of Commercial Activity and Entrepreneurship, Higher Educational Establishment of Ukoopspilka "Poltava University of Economics and Trade", Poltava

REVITALIZATION OF TRADE ACTIVITIES IN COUNTRYSIDE IN THE CONTEXT OF THE RURAL AREAS DEVELOPMENT

Abstract. The directions of intensification of trade activity in rural areas, structural changes in rural trade in the context of the transformation of retail trade and the revival of the countryside are considered. The main tendencies and problems of the development of rural areas and rural trade are determined, in particular: factors influencing the development of rural trade; the processes of deformation and reduction of the material and technical base of rural trade are analyzed; possible directions of its revitalization in conditions of development of rural territories are determined. It is concluded that the revitalization of rural trade should be considered as part of the complex task of development of rural areas, aimed at increasing the standards of living in villages of Ukraine and their multifunctional development.

Key words: trade, countryside, rural trade, transformation.

Постановка проблеми. Сільські території мають значний природний, демографічний, економічний та історико-культурний потенціал, раціональне використання якого може забезпечити сталий розвиток, належний рівень і якість життя сільського населення. Разом з тим, сільські населені пункти значно поступаються містам за низкою показників, у тому числі за рівнем облаштованості житлового фонду, розвитком транспортної інфраструктури, якістю

послуг освіти, охорони здоров'я, сфери торгівлі та послуг, що прискорює процес вимирання села та розширює зони незаселеності сільських територій. Сільська соціальна інфраструктура є матеріальною та організаційною основою задоволення життєвих потреб населення. Активну роль у цьому відіграє сільська торгівля, сучасний стан якої характеризується значними деформаціями та проблемами розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз стану та проблем розвитку торгівлі в сільській місцевості досліджено у працях Апопія В. В., Апопія Г. В., Бабенка С. Г., Гончарука Я. А., Булах Т. М., Хомяка Ю. М., а також економістів-аграрників: Павлова О. І., Прокопи І. В., Молдован Л. В., Шепотько Л. М. та ін. Проте сучасні структурні зміни, що відбуваються в розвитку сільських територій, у тому числі в умовах децентралізації, актуалізують дослідження сільської торгівлі у контексті цих змін.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення напрямів активізації торгівлі в сільській місцевості у контексті розвитку сільських територій за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільські території відіграють важливу роль в процесі функціонування будь-якої держави, а національна економіка значно залежить від збалансованого розвитку як міста, так і села. Система сільського розселення, як і специфіка сільськогосподарського виробництва, наклали певний відбиток на тип сільських поселень, які за своєю характеристикою суттєво відрізняються від міських: за характером зайнятості, методом планування і забудови території, людністю і щільністю населення, його соціальною структурою, розвитком інфраструктури, транспортної мережі, засобів зв'язку тощо.

Серед сучасних негативних тенденцій у розвитку сільських територій відмітимо такі:

- високий рівень безробіття серед сільського населення (9,9% до кількості осіб працездатного віку);

- існуючий просторовий та комунікаційний розрив між містом та селом, який неможливо подолати в короткостроковій перспективі через низькі темпи інфраструктурного розвитку сільських територій, особливо дорожніх шляхів та сучасних засобів зв'язку;

- загальне погіршення параметрів функціонування об'єктів соціальної сфери - 71,0% сіл країни не мають дошкільних закладів освіти, 41,0% – клубів і будинків культури; 50,0% – середніх закладів освіти; дільничні лікарні функціонують лише у 2,0% сільських населених пунктів; амбулаторно-поліклінічні заклади – у 12,0%; фельдшерсько-акушерські пункти – у 57,0%; водопроводи – у 22,0%, газопроводи – у 36,0%; дороги з твердим покриттям – у 58,0%;

- трудова міграція (у середньому лише 60% сільського населення, зайнятого на підприємствах і в організаціях різних галузей економіки, працює за місцем проживання);

- погіршення демографічної ситуації на сільських територіях (загальна кількість сільського населення на 1 січня 2015 р. становила 13,33 млн. осіб та порівняно з 2005 р. зменшилася на 1,94 млн. осіб);

- зниження щільності населення з віддаленням від меж міських агломерацій (92% сільських територіальних громад у 2015 р. мали чисельність населення менше 3 тис. осіб), скорочення кількості

сільських населених пунктів (за роки незалежності чисельність сільського населення в Україні зменшилася на 2,5 млн осіб, кількість сільських населених пунктів скоротилася на 403 од.);

- зростання рівня самозайнятості сільського населення - в особистих селянських господарствах самозайнятість становить майже 77% від загальної кількості зайнятих в аграрній сфері і майже 40% від загальної чисельності зайнятого сільського населення;

- недосконалість існуючої системи матеріального стимулювання сільськогосподарської праці та низький рівень заробітної плати, яка є однією з найнижчих з усіх видів економічної діяльності (близько 74,8% середнього рівня по економіці [1]).

Як відомо, програми розвитку сільськогосподарських територій країн ЄС базуються на чотирьох пріоритетах, а саме: конкурентоспроможність секторів АПК і лісництва; охорона навколишнього середовища; створення місць праці, диверсифікація сільської економіки та покращення якості життя на сільських територіях; покращення управління і локального розвитку з врахуванням ініціатив “знизу” [2]. Загальновизнаним є той факт, що багатофункціональний розвиток сільських територій, створення позасільськогосподарських місць праці в селі є стрижнем політики розвитку сільських територій та критичним фактором у забезпеченні зайнятості та доходів на селі в довготривалій перспективі [3; 4].

Отже, нерозвинутість економічного середовища сільських територій є комплексною проблемою (майже у половині сільських населених пунктів немає жодних виробничо-управлінських підрозділів або інших суб'єктів господарської діяльності), яка передбачає активізацію несільськогосподарських видів діяльності, в тому числі й торгівлі.

Як відомо, торгівля відіграє важливу соціально-економічну роль не тільки на рівні держави в цілому, а й на рівні регіону, конкретної сільської території. Дослідники відзначають, що залучення торгівлі до активної участі розвитку сільських територій є закономірною та об'єктивною необхідністю з таких причин:

- торгівля відіграє ключову роль у забезпеченні потреб населення в товарах і послугах;

- торгівля забезпечує широкомасштабний обмін у процесі відтворення агропродовольчих ресурсів;

- торгівля складає економіко-організаційну основу внутрішнього агропродовольчого ринку;

- торгівля підтримує розвиток соціальної інфраструктури сільських територій;

- торгівля виступає важливою підприємницькою сферою в сільській місцевості [5].

Таким чином, торгівля на селі забезпечує фізичний та економічний доступ населення до торговельних послуг, задовольняє матеріальні та соціально-культурні потреби людей в товарах і послугах, відіграє важливу роль у забезпеченні розвитку багатофункціональної економіки села, забезпеченні трудової зайнятості, реалізації грошових доходів населення.

**Динаміка матеріально-технічної бази роздрібної торгівлі у сільській місцевості України
за 2000-2016 роки**

Показники	Роки				2016 р. до 2000 р., %	2016 р. до 2013 р., %
	2000	2010	2013	2016		
Кількість об'єктів роздрібної торгівлі, тис. од	103,2	64,8	59,8	49,3	47,8	82,5
- у т.ч. магазинів	77,9	48,0	45,5	38,4	49,3	84,4
- з них у міських поселеннях	48,1	34,6	35,3	30,6	63,7	86,7
- у сільській місцевості	29,8	13,4	10,2	7,8	26,2	76,5
Частка магазинів у сільській місцевості у загальній чисельності магазинів, %	38,3	27,9	22,4	20,4	-	-
Кількість напівстаціонарних об'єктів торгівлі, тис. од.	25,4	16,8	14,3	10,9	43,0	76,3
у т.ч. в міських поселеннях	21,7	13,8	11,9	8,8	40,6	74,0
- у сільській місцевості	3,7	3,0	2,4	2,1	56,8	87,5
Частка напівстаціонарних об'єктів у сільській місцевості у загальній їх чисельності, %	14,6	17,9	16,8	19,3	-	-
Торгова площа магазинів, тис. кв. м	7029	8431	9419	7698	109,6	81,8
у т.ч. у міських поселеннях	5214	7480	8602	6998,6	134,3	81,4
- в сільській місцевості	1816	951	817	698,9	38,5	85,6
Забезпеченість населення об'єктами торгівлі (об'єктів на 10000 населення)	21	14	13	12	57,2	92,3
- міського	21	15	15	13	61,9	86,7
- сільського	21	11	9	8	38,1	88,9
Забезпеченість населення торговельними площами (кв. м на 10000 населення)	1437	1842	2073	1808	125,9	87,3
- міського	1582	2379	2745	2374	150,1	86,5
- сільського	1137	663	580	533	46,9	91,9
Середній розмір одного магазину, кв. м	90,2	175,6	207,0	200,0	2,2 р	96,7
- у т.ч. у міських поселеннях	108,4	216,2	243,1	229,0	2,1 р	94,2
- в сільській місцевості	60,9	62,8	80,3	89,0	146,2	110,9

Джерело: Розраховано авторами за [9].

Являючись доступною підприємницькою сферою, торгівля на селі сприяє підвищенню рівня зайнятості сільського населення. В секторі організованої торгівлі на селі, переважно в системі кооперативної торгівлі, зайнято близько 20 тис. осіб, а контингент фізичних осіб – підприємців, які мають об'єкти торгівлі і найманий персонал, перевищує 200-250 тис. осіб.

Аналіз наукових праць вітчизняних учених та звітної документації Державної служби статистики України [6; 7; 8; 9] свідчить про наявність негативних тенденцій у розвитку сільських територій України, що призводить до поглиблення диспропорцій у розвитку вітчизняних сіл та міст, а саме до скорочення матеріально-технічної бази – зменшення кількості торговельних магазинів на сільських територіях (табл. 1).

Дослідники відзначають, що матеріально-технічний потенціал сільської торгівлі є технічно застарілим і технологічно відсталим внаслідок низької інноваційної активності; фінансово-економічні активи сільської торгівлі відносно масштабів діяльності цієї системи порівняно незначні й недостатні; інвестиційні можливості обмежені; співвідношення дебіторської й кредиторської заборгованості суттєво деформовано, а прибутковість низька [5].

Разом з тим, у сільській торгівлі відбувся процес демонополізації, де поряд із організаціями і підприємствами споживчої кооперації на селі функціонують численні суб'єкти різних відомств і систем, а також фізичні особи-підприємці. Відповідно, з одного боку, торговельна інфраструктура в сільській місцевості доповнюється об'єктами торгівлі нових форматів: міні-маркетами, магазинами на автозаправних станціях та ін., обсяги діяльності приватної

торгівлі поступово зростають, фізичні особи-підприємці стали домінуючою категорією структури сільської торгівлі. З 47,6 тис. магазинів, 5 тис. об'єктів дрібнороздрібної торгівлі і 7,5 тис. кафе, їдалень, ресторанів близько 75% належить фізичним особам-підприємцям. З іншого, - торгівля системи споживчої кооперації докорінно змінила свою структуру, асортиментну політику, типізацію, спеціалізацію і розміщення об'єктів торгівлі: мережа магазинів роздрібної кооперативної торгівлі скоротилася з 73 тис. од. у 1991 р. до 8 тис. од. у 2016 р., тобто у 9 разів; відповідно, торговельні площі зменшилися у 6,7 разів [5; 6].

Ускладнений розвиток сільської торгівлі обумовлений впливом ряду факторів. До основних чинників загальнодержавного рівня, що гальмують розвиток торгівлі в сільській місцевості, віднесемо наступні:

- низький рівень розвитку інфраструктури як у цілому (малорозвинута сфера несільськогосподарської діяльності в економіці села), так і спеціалізованої (забезпеченість торговими площами, відсутність пропозиції логістичних послуг через слабку розвиненість або взагалі відсутність логістичної інфраструктури та збутової системи в цілому); незадовільні щільність та стан дорожнього покриття;

- відсутність програм довгострокового прогнозу розвитку конкретних сільських територій, спрямованих на їх комплексний розвиток, в основі яких закладені потреби територіальних громад села, селища;

- низька ефективність органів місцевого самоврядування у вирішенні проблемних питань розвитку сільських територій;

- недостатній рівень платоспроможного попиту сільського населення та його деформована структура. Детермінуючим чинником впливу на розвиток

сільської торгівлі є доходи населення, які мають свою специфіку і закономірності розвитку. Зокрема: оплата праці у формуванні доходів менше половини, її частка складає лише 43-44%; доходи сільського населення у певній мірі формуються за рахунок особистих підсобних господарств; в силу соціальних, економічних, природно-кліматичних причин доходи не відрізняються стабільністю і рівномірністю протягом року [10];

- складна поселенська структура, яка проявляється у значному відсотку поселень (понад 40%) з кількістю жителів до 200 осіб, впливає на розміщення суб'єктів торгівлі в різних категоріях сільських населених пунктів, їх спеціалізацію, інтеграцію, кооперування, концентрацію. У зв'язку з цим дослідники відзначають, що фізична доступність сільського населення до торговельних об'єктів стає все більш проблематичною. Так, у третині сільських населених пунктів взагалі відсутні об'єкти торгівлі, а середня відстань до магазину на селі складає 3-5 км, що майже удвічі перевищує встановлені нормативи (1,5-2 км). При цьому рівень цін на товари в сільській місцевості є вищим у порівнянні з міською, що активізує міграцію покупок сільського населення в містах, яка складає понад 60% [10; 12].

Разом з тим, необхідно враховувати, що кожна сільська територія має свою виробничу спеціалізацію, географічні та кліматичні особливості, рівень інфраструктурного розвитку та інші параметри, які повинні бути взяті до уваги при визначенні напрямів активізації торгівлі в сільській місцевості.

В світовій практиці активізація багатофункціонального розвитку сільських територій, у тому числі й сільської торгівлі, досягається шляхом: застосування дієвого інструментарію ринкового регулювання; розвитку інституціональної й матеріальної інфраструктури сільських територій; забезпечення

Таблиця 2

Державні заходи щодо розвитку торгівлі в малонаселених та важкодоступних районах

Державні заходи щодо розвитку торгівлі	Країни, в яких застосовуються заходи впливу
Надання компаніям землі на пільгових умовах	США Австралія
Надання компаніям допомоги на розвиток інфраструктури	Індія
Надання відтермінування виплати податків з власності	США
Податкові канікули для компаній	США (строк до 5 років у залежності від штату)
Відсутність податку з продажу	США (штат Аляска)
Передача частини податкових зборів з продажу роздрібним компаніям	США
Державні кредити на розвиток роздрібного бізнесу	США
Державні фонди щодо розвитку та навчання персоналу	Сінгапур США
Субсидування відсоткових ставок за кредитами	США

Джерело: [11]

необхідного рівня конкуренції в сільському господарстві, а також у вторинному та третинному секторах зайнятості; підтримки розвитку малого і середнього бізнесу в сільській місцевості; стимулювання розвитку віддалених каналів продажу.

Ключовою реформою сільських територій в Україні на даний час є децентралізація. Її основні цілі – досягнення між міськими і сільськими територіями більш справедливого балансу бюджетних витрат, капіталовкладень в інфраструктуру, збільшення фінансування програм економічного розвитку сільських територій. Зокрема, це зростання доходів місцевих бюджетів, зміцнення податкової бази місцевого самоврядування, руйнування ієрархії прийняття рішень. В умовах децентралізації активізація розвитку територій (соціальної інфраструктури, вторинного та третинного секторів зайнятості) напряду залежить від рішень громади та органів її місцевого самоврядування, в тому числі через механізм регулювання рівня місцевих податків та зборів, що здатні сприяти її розвитку.

В світовій практиці існують інструменти розвитку торгівлі на територіях, непривабливих або малопривабливих з точки зору ведення підприємницької діяльності. Найбільш поширеними з них є надання податкових пільг та кредитів учасникам роздрібного ринку. Експерти відзначають, що найрозвинутіші механізми розвитку торгівлі на таких територіях (наприклад, у малонаселених та важкодоступних населених пунктах) застосовуються в США.

Вітчизняні дослідники відзначають, що в Україні в умовах обмеженого фінансування найбільш актуальними є такі механізми активізації розвитку сільської торгівлі: пільги щодо сплати податку на нерухомість та інших місцевих податків; використання на пільгових умовах власності, що належить громаді, для організації торговельного-побутового обслуговування її жителів; передача частини зібраних податків на розвиток роздрібних компаній, що здійснюють діяльність на визначених територіях (наприклад, у малонаселених, віддалених та депресивних територіях); запровадження державних програм щодо торговельно-побутового обслуговування населення через механізм державного замовлення.

Серед інших механізмів, що показали свою ефективність на прикладі країн ЄС в процесі активізації сільської торгівлі, можна віднести наступні:

1. Сприяння розвитку підприємництва як у цілому в державі, так і в межах визначених сільських територій, покращення доступу сільських жителів до ресурсів стимулювання розвитку підприємництва не тільки в сфері торгівлі, а й інших секторах вторинної та третинної зайнятості.

2. Підтримка кооперації малих сільськогосподарських виробників та торговельних компаній, що здійснюють діяльність у сільській місцевості. Проведені дослідження щодо впливу кооперації компаній малого і середнього бізнесу на їх ефективність на прикладі країн ЄС свідчать, що у 82% кооперація призводить до підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності компаній (за показниками прибутку, асортименту, якості наданих послуг, питомої ваги витрат на R&D від доходів

компанії). На основі такої взаємодії створюється ефективна система збуту сільськогосподарської продукції, формується сучасна інфраструктура переробки, зберігання, транспортування, продажу сільськогосподарської та інших видів продукції на взаємовигідних умовах [11].

3. Сприяння розвитку конкуренції шляхом усунення надмірних протекціоністських дій щодо захисту локальних учасників (як свідчить досвід інших країн, надмірний захист локальних учасників ринку призводить до гальмування розвитку конкуренції на визначеній території, падіння темпів розвитку та розгалуженості інфраструктури тощо).

4. Стимулювання розвитку віддалених каналів продажу. Основними факторами, що активізуватимуть розвиток віддалених каналів продажу, є: ступінь проникнення якісного доступу до мережі Інтернет; розвиток телекомунікацій (фіксованого зв'язку, цифрового стільникового радіозв'язку, Інтернету), розвинута система поштової та кур'єрської доставки в сільській місцевості; розвинута система електронних платежів; захищеність прав споживачів, що здійснюють покупки через віддалені канали продажу. Реалізація заходів щодо розвитку віддалених каналів продажу передбачає, з одного боку, активну участь держави в розбудові необхідної інфраструктури, з іншого, – відповідні зусилля місцевих громад щодо створення сприятливого інвестиційного клімату на визначених сільських територіях.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Структурні зміни, що відбулися в торгівлі у сільській місцевості, призвели до негативних змін у її сучасному стані. Разом з тим, активізація сільської торгівлі повинна розглядатися складовою комплексного завдання розвитку сільських територій, що зорієнтоване на підвищення стандартів життя в селах України та їх багатофункціональний розвиток. У перспективі особливої актуальності набувають проблеми оптимальних структур торгівлі на селі, їх відповідність поселенській структурі й політиці розвитку сільських територій, що може бути об'єктом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов С. В. Передумови формування інтегрованих структур на сільських територіях [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://eurodev.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016-1/8.pdf>.

2. Rural areas definition for monitoring income policies: The Mediterranean case study [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/pages/rural/wye_city_group/2009/Paper_1_2_LuteroEtAl_Rural_areas_definition_for_monitoring_income_policies.doc.

3. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

4. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики та продовольства України. — Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page>.

5. Апопій Г. В. Соціальні наслідки деградації торгівлі в сільській місцевості (тези) / Апопій Г. В. // Стратегічні напрями відновлення економіки та соціальної сфери України в умовах системної кризи : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 11 грудня 2014 року. — Львів : “Ліана-М”, 2014. — С. 57-62.

6. Балабан П. Ю. Трансформація торгівлі споживчої кооперації в економіці ринкового типу: етапи розвитку, конкурентоспроможність, стратегічні пріоритети : монографія / П. Ю. Балабан, М. П. Балабан. — Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. - 121 с.

7. Торгівля в сільській місцевості: структурні зміни в трансформаційній економіці / Балабан П., Балабан М., Іванов Ю., Апопій Г. // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. праць. — Львів : Видавництво ЛКА, 2015. — Вип. 18. — С. 11-17.

8. Роздрібна торгівля України у 2016 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Мережа роздрібно торгівлі та ресторанного господарства підприємств на 1 січня 2017 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія / О. І. Павлов. — Одеса : Астропринт, 2006. — 360 с.

11. Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf.

12. Мельник С. В. Проблеми зайнятості сільського населення та шляхи їх вирішення / С. В. Мельник, Г. Б. Кошелева, І. В. Ретівцев // Український соціум. — 2012. — № 2 (41). — С. 87-94.

REFERENCES

1. Ivanov, S. V. Peredumovy formuvannya intehrovanykh struktur na sil's'kykh terytoriiakh, available at: <http://eurodev.duan.edu.ua/images/stories/Files/2016-1/8.pdf>.

2. The role of agriculture and rural development in Latin America, available at: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/EXTLACREGTOPRURDEV/0,,menuPK:503775~page PK:51065911~piPK:64171006~theSitePK:503767,00.html>.

3. Derzhavna tsil'ova prohrama staloho rozvytku sil's'kykh terytorij na period do 2020 roku / Ministerstvo ahrarynoy polityky ta prodovol'stva Ukrainy, available at: <http://www.minagro.gov.ua>.

4. Kontseptsia Derzhavnoi tsil'ovoi prohramy staloho rozvytku sil's'kykh terytorij na period do 2020 roku / Ministerstvo ahrarynoy polityky ta prodovol'stva Ukrainy, available at: <http://www.minagro.gov.ua/page>.

5. Apopiy, H. V. (2014), Sotsial'ni naslidky dehradatsiyi torhivli v sil's'kiy mistsevosti (tezy), *Stratehichni napryamy vidnovlennya ekonomiky ta sotsial'noyi sfery Ukrayiny v umovakh systemnoyi kryzy*: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 11 hrudnya 2014 roku, “Liana-M”, Lviv.

6. Balaban, P. Y. (2011), Transformacija torhivli spozhyvchoji kooperaciji v ekonomici rynkovogho typu: etapy rozvytku, konkurentnospromozhnistj, stratehichni pryorytety, RVV PUET, Poltava.

7. Balaban P., Balaban M., Ivanov Yu. and Apopiy H. (2015), Torhivlya v sil's'kiy mistsevosti: strukturni zminy v transformatsiyiny ekonomitsi, *Torhivlia, komertsia, pidpriemnytstvo*, vol. 18, Vidavnytstvo LKA, Lviv.

8. Rozdribna torhivlja Ukrajiny u 2016 roci, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Merezha rozdribnoji torhivli ta restorannogho ghospodarstva pidprijemstv na 1 sichnja 2017 roku, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Pavlov, O. I. (2006), Silski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiia paradyhmy upravlinnia, Odessa, Astroprynt.

11. Nesil's'kohospodars'ka zajniatist' v sil's'kiy mistsevosti Ukrainy, available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf.

12. Melnyk, S. V. Kosheleva, H. B. and Retivtsev, I. V. (2012). Problemy zainiatosti silskoho naseleння ta shliakhy yikh vyrishennia, *Ukrains'kyj sotsium*, no. 2 (41), pp. 87-94.